

Falurésznevek a történelmi Zala megyében

A földrajzinév-gyűjtések jelenlegi állapota lehetővé teszi, hogy egy nagyobb földrajzi egység, a volt Zala megye területének névanyagát vegyük vizsgálat alá. Előadásom címében történelminek nevezett Zala megye — az országhatáron túl eső részekén kívül és a mai megye területe mellett — magába foglalja a Veszprém megyei Balaton-partot Alsóörsig, északnyugat irányban pedig elnyúlik a Somlóig. A volt Fűredi járás 1946-ban, a Sümegi és Keszthelyi 1950-ben lett Veszprém megye része, majd ez utóbbit 1979. január 1-jén visszacsatolták Zala megyéhez. A területen 370 település van, ezeknek belterületi névanyagát vizsgáltam át a ZMFN. I—II. és a VeMFN. I. kötetében, valamint a Veszprémi és az Ajkai járás kéziratos anyagában, s jegyeztem ki belőlük a falurész minősítésű földrajzi neveket. Az adatok nagy mennyiségének birtokában megkíséreltem a falurésznevek rendszerét feltárni.

A vizsgálatból kirekesztettem a hivatalos neveket. Ugyancsak figyelmen kívül hagytam a cigánytelepet és különböző megnevezéseit, valamint a néhány nemzeti-ségi elnevezést. Előadásom — a korlátozott idő miatt — a feldolgozott anyagból csak részleteket tartalmaz. Anyagom vizsgálatában kiindulásul INCZEFI (Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Bp., 1970.) rendszerét használtam. A névanyag rendszerezése önmagából is adódott: a neveket nyelvtani megjelenési formájukban vizsgáltam. Kiindulópontul a nevek szerkezeti felépítése kínálkozott, majd ezt követően az előtaggal történő viszonyítás, illetve az utótag szerinti csoportosítás.

I. Egyedi előfordulású nevek. Közös sajátosságuk az, hogy — ha azonos névelemmel keletkeztek is — a nevek egyszeriek, azaz elvétve fordul elő, hogy ugyanaz a név több településen is funkcionál.

1. Egyelemű nevek. Pl. *Agyagos, Bádon, Kémp, Körtélés, Szívás, Vakola, Zsógor* stb. Kiemelném a Kanizsa környéki *Kémp* falurésznevet, amely idegen eredete ellenére oly mértékben meghonosodott, hogy jövevényszóként viselkedik.

2. Többelemű nevek.

a) A csoporton belül először azokat vizsgáltam, amelyeknek utótagja tulajdonnév, előtagja pedig általában helyzetet, irányt, milyenséget, birtokost stb. jelöl. Pl. *Alsó-Csetény, Györfi-Borsfa, Tusó-Ábrahám* stb. 36 ilyen nevet találtam, területi megoszlásuk egyenletes.

b) A következő kategóriába azokat a neveket soroltam, amelyeknek utótagja földrajzi köznévi. Pl. *Kisék agácása, Kis-csarit, Gyojtó-szőlő, Sanyari-vőgy, Vereb-vőgy* stb. A 136 névből 114 a Zalától nyugatra található, tehát ez a névadási típus ott jellegzetes.

Kiemeltem az *utca* és a vele azonos jelentésű utótagú neveket mint falurész név jelölőket, részben nagy számuk miatt, részben azért, mert itt kapnak helyet a *-szög* és a *-szér* utótaggal alakult nevek is. Az alábbi utótagokat találtam a fenti minőségben: *köz, körut, rend, szög* (pl. *Bodonszög, Középszög, Vargaszög*), *sarok, sor, sorok, szér* (pl. *Áréndás szér, Kámán szér, Pille szér, Szurok szér, Tüske szér* stb.), *utca*. — A *szér, szög* jellegzetes településtípus a Dunántúl nyugati és délnyugati vidékén, egy nagyobb horvát, szlovén, osztrák szerves zóna keleti peremét jelenti. Az utóbbi 200 év fejlődése során a szerek, melyek öt-husz házból álló csoportok voltak, besűrűsödtek, s laza zárt faluvá alakultak. Névanyagunk a szerves település emlékét jól őrzi,

nemcsak azokban a falvakban, ahol még ma is szembetűnően elkülönülnek a szerek (pl. ZMFN. I/132. Szentgyörgyvölgy), hanem egyebütt is. Sőt a *szër* mint az utca szinonimája nemcsak a népnyelvben él, hanem van adatunk arra is, hogy a hivatalos névadás megtartja ezt a formát: ZMFN. I/136. Nemesnép (*Arany János szer*).

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy az utca és szinonimái alkotta típusba 94 név tartozik. Ebből az igen körülhatárolt területre tartozó *szër* száma 50. A *szæg* előfordulása szórtaabb: egyaránt van rá adatunk a megye északi részében s a Zala mindkét oldalán. A *szæg* földrajzi megoszlása egybeesik a néprajzból ismert területtel: Zalaegerszegtől DNY-i irányba húzódik, a Válicka, majd a Cserta és Kerka déli folyása határolja a mai országhatárig. A falurésznévként előforduló *utca*, *sarok*, *sor* főleg a Zala keleti partján található, míg a *sorok* kizárólag a nyugati oldalon fordul elő.

II. A következőkben azokat a falurészneveket vizsgálom meg, amelyek tipikusak, tehát valamennyi névadó közösség él e névalak megteremtésével és használatával. Gyűjtőtapasztalatunk azt mutatja, a falu őrsi születésének emlékét, növekedésének történetét. A falu ősi magja rendszerint a templom körül alakult. Ehhez viszonyítva osztja meg a lakosság tudata a települést, jelöli az ellentétes pólusokat. Erre a folyamatra általában az *al-*, *föl-* előtagok az alkalmasak, de ezen kívül még sokféle megoldással találkozunk.

1. Először a *falu* névelemmel alkotott neveket vizsgáltam meg. A *Falu* jelölheti az egész belterületet, de a régi, ősi falurész neve is lehet. — A *falu* névelem felhasználásával az alábbi névtípusok szerepelnek a gyűjteményben: *Faludérék* : a falu közepe; *Alsó falu* : *Asó falu*; *Felső falu* : *Fölső falu* : *Föső falu* : *Föső falu* (az alsó-fölső szembeállítás az égtáj szerinti megosztást jelöli); *Faluvég*; *Alsó faluvég* : *Asó faluvég* : *Asu faluvég*; *Felső faluvég* : *Föső faluvég* : *Fösű faluvég*.

A *falu* szóelemmel alkotott falurésznevek 17 féle nevet adnak, ebből a *faluvég*, illetve ennek *alsó*, *felső* megosztása érdemel figyelmet. Amíg az egyéb faluval alkotott nevek az egész területen szórtan fordulnak elő, az *alsó*, *felső* előtagúak közül sok esik a mai Ajkai járás területére. Az *alsó*, *felső* előtag nem a déli-északi irányt jelöli, hanem a volt vagy a jelenlegi valamelyik végét a falunak.

2. A *falu*-val azonos értelemben szerepel egy érdekes név, a *Gidina*. Ahogy a Falu, úgy ez is a település legősibb részét jelöli. Előfordulása: *Gidina*, *Nagy-Gidina*, *Kis-Gidina*. Valamennyi adat mélyfekvésű, félreeső falurész neve. A magyarázatok nemcsak arra utalnak, hogy a *Gidina* a település ősi magja, hanem arra is, hogy a török után települt falurész. Az anyagban előforduló hat adat a Balaton-felvidékről indulva ÉNY-i irányba terjed. Sümeg fölött átlépi a történelmi megyehatárt, és *Godëna* alakra váltva az egyik leggyakoribb falurész név lesz.

3. A legnagyobb számú falurész név az *al-*, *föl-*, *szæg*, *-szër*, *-vég* kombinációjából keletkezett.

Az *Alszæg*, *Fölszæg* nagyszámú adata különböző csoportokat alkot. Itt most csak az előfordulások alakjait sorolom fel: *Alszæg* : *Aszæg* : *Ószæg*; *Fölszæg* : *Fösözæg* : *Fösözæg*. Az *Alszæg* – *Fölszæg* névpár 48:50 arányban fordul elő a területen. Általános a Balaton-felvidéktől a Principális-csatornáig, északon a Zala folyása mellett elszórtan található, mintegy félkörívben öleli a szeres településeket. A Zalától keletre általános az égtáj szerinti használata.

Szër névelemmel alkotott nevek csak a Zalától nyugatra eső területen fordulnak

elő. Alakjuk: *Āszēr : Aszēr : Ōszēr; Fōszēr : Fōszēr; Alsó szēr : Āsó szēr : Asó szēr : Ōsó szēr; Fōlső szēr : Fōső szēr : Fōső szēr : Fōsü szēr*. Az *Al-* és *Fōlszēr*-es falurésznevek száma összesen 43. Kizárólag a Zalától nyugatra találhatók, déli éles határvonaluk Zalaegerszeg alatt Nagylengyel–Bocfölde–Ligetfalva mentén húzódik. A Zalától északra összerosódik a *-szēg* és *-szēr* elemmel keletkezett falurésznév.

A *-vég* elemmel alkotott falurésznevek előfordulásának északi határa a Nagylengyel–Bocfölde–Ligetfalva vonal. Ettől délre, a Nagykanizsai járás kivételével általános. A következő alakokkal találkozunk: *Alvég : Āvég : Avég : Ōvég; Fōlvég : Fōvég : Fōvég; Alsó vég : Asó vég : Asu vég; Fēlső vég : Fōső vég : Fōsü vég*. Összesen 98 az *Al*, *Föl*; *Alsó*, *Fōlső* + *vég* névelemekből alkotott falurésznév száma.

Befejezésül még érdemes utalni arra, hogy a történeti Zala megye a „Mai magyar nyelvjárások rendszere” (IMRE SAMU, Bp. 1971.) szerint két nyelvjárási területet foglal magába: a Zalától nyugatra eső Zalaít és az ettől keletre eső Balaton-felvidéki nyelvjárástípust. KERTÉSZ MANÓ viszont korábban (A Zalavidéki nyelvjárás. NyF. 9.) a Zala folyó két partját egységes nyelvjárási területnek tekintette. Az itt bemutatott névtani vizsgálódásom tulajdonképpen mindkét kutatót igazolja. Vannak olyan falurésznevek, amelyek élesen elválnak a Zala két partján, pl. a *szēr*-es nevek, de vannak olyanok is, amelyek éppen a Kertész Manó által jelzett területen, vagy még annál is nagyobb kiterjedésben az átmenetiséget képviselik, pl. a *szēg*-es falurésznevek. Mindez tehát bizonyítja azt, hogy a névtan körébe tartozó jelenségek is részei egy adott terület nyelvi rendszerének, illetve a névtani sajátosságok éppúgy felhasználhatók nyelvjárási következtetések levonására, mint egyéb nyelvi sajátosságok.

VARGA MÁRIA

A somogyi településnevek

A somogyi településnevek hét csoportba sorolhatók (VÁRKONYI IMRE, Somogy megye helységneveinek rendszere. Kaposvár, 1984. Somogyi Almanach 41.). Az alábbiakban – időhiány miatt – csak két típussal foglalkozom kissé részletesebben. Ezek a következők:

1. A foglalkozásra, a társadalmi helyzetre utaló helységnevek

A névadás jelentős indítéka volt a foglalkozásra utaló szó (a nevek 5%-a). Szokásban volt a középkorban, hogy a várak köré települt falvakat valamilyen szolgáltatásra kötelezte tulajdonosuk: a király, a királyné, a földbirtokos. A várak ellátását is egy-egy faluba települt szolganépnek kellett biztosítania. Ha a szolgáltatás egy falura nézve jobbára egyfajta volt, a települést erről nevezték el. (De nemcsak itt laktak szolgáltató népek!)

A pusztá foglalkozásnévvel jelölt falvak keletkezését Heckenast a XII., esetleg a XIII. századra teszi, ezek jobbára az erdő-, illetőleg a várispánságokhoz kapcsolódtak (HECKENAST GUSZTÁV, Fejedelmi [királyi] szolgálonépek a korai Árpád-korban. Bp., 1970.). Az ispánsági székhelyek körül kimutathatók a szolgáltató népek települései. E falvakban természetesen nem kizárólag a falunévvel megjelölt foglalkozá-